

Johan Coenraad Altorf

Beeldhouwer van kleinplastiek

De Nederlandse kunstmarkt kent een groeiende belangstelling voor de beeldhouwkunst van de twintigste eeuw. In het achterliggende decennium heeft dit geleid tot speciale sculptuurveilingen, waarin het werk van de uit Den Haag afkomstige Johan Coenraad Altorf (1876-1955) steeds meer in de belangstelling is komen te staan.

Zijn sculpturen van streng gestileerde dierfiguren noteren ongekend hoge prijzen. Maar hij heeft ook talrijke opdrachten uitgevoerd op het gebied van de bouwplastiek en, zoals de meeste beeldhouwers uit zijn tijd, heeft hij heel gevarieerd werk gemaakt op het gebied van de toegepaste kunst. Zijn meubelen, de kleine gebruiksvoorwerpen en de sieraden getuigen hiervan.

De praktijk als leerschool

Johan Coenraad (Jan) Altorf groeide op in Den Haag, als zoon van een meubelmaker. Hij ging op zijn twaalfde in de leer als stoelensnijder. Van 1888 tot 1890 volgde hij tekenlessen op de Sint-Vincentiuschool en vervolgens was hij tot 1897 werkzaam bij de beeldhouwers Alexander & Engels en F.M. Kok. Gelijktijdig volgde hij aan de Haagse Academie van Beeldende Kunsten de wintercursus onder leiding van E. Lacomble en A. Ode. In 1897 en 1898 werkte hij achtereenvolgens voor de steenhouwers Tetterode in Amsterdam en Retera in Utrecht, waar hij bouwornamenten maakte in de bekende neostijlen. Het beeldhouwen was in die tijd nog nauw verbonden met de architectuur. De opdrachten kwamen van architecten voor de voornamelijk katholieke neogotische kerkenbouw. Ook grote openbare projecten, zoals het Rijksmuseum en het Centraal Station in Amsterdam, beide naar ontwerp van de architect P.J.H. Cuypers, leverden veel werk op.

Het monumentale werk van Lambertus Zijl en Jozef Mendes da Costa, aan het uit 1900 stammende Beursgebouw van H.P. Berlage te Amsterdam, wordt als het begin van de moderne beeldhouwkunst in Nederland gezien. Zijl creëerde voor de Beurs een zeer gestileerd beeldhouwwerk, dat binnen de contourlijnen van het gebouw bleef en daardoor geheel

opging in de architectuur. Mendes da Costa bracht vanuit een andere invalshoek, namelijk het gedachtegoed van de symbolistische stroming, de essentie van zijn onderwerpen terug naar een aantal basislijnen en -vlakken. Hij verhoogde daarmee de expressie van de werkelijkheid. Zijn werk was verweven met oosterse mystiek en geïnspireerd door Assyrische en Egyptische kunst. Deze cultuurinvloeden waren vooral door de theosofische stroming van de architecten De Bazel en Lauweriks in de toegepaste kunst en architectuur geïntroduceerd.

Het werk van Mendes da Costa was van grote invloed op dat van zijn tijdgenoten, waaronder Jan Altorf. Net als

Mendes zocht men inspiratie in het exotische. Een van de bronnen was de lokale dierentuin.

Dierplastieken

Onder de talloze dierplastieken die in deze tijd ontstonden, werd de aap, waarschijnlijk door zijn grote verwantschap met de mens, het meest uitgebeeld. Bekende beeldhouwers ervan waren, naast Mendes en Altorf, onder meer Tjipke Visser, Jan Trapman, Gra Rueb, Jaap Kaas en Georg Graff, maar ook een sierkunstenaar als Chris van der Hoef. Bij Altorf waren, naast apen, uilen, ara's, roofvogels en olifanten geliefde onderwerpen. Hij ging in zijn stilering en vormreductie veel verder dan Mendes. Zijn vormentaal was zeer gesloten en zijn plastieken kenmerkten zich door het gebruik van gelaagde vlakken, afgebakend door scherpe randen. Daardoor wekten zij soms de indruk van een zandsculptuur, waarbij de detaillering slechts werd aangegeven door

links Een eikenhouten ara, gemonogrammeerd en gedateerd 1917. Hoog 55,5 cm.

rechts Een chamotte olifant, circa 1934. Gemonogrammeerd, n° 10 van de oplage van 12. Hoog 28 cm.

ingekerfde lijnen. Door deze hoge mate van stilering, verloor het werk echter ook aan expressie en werd het door menigeen als onbeziield ervaren. Toch vertoonden Altorfs sculpturen een hoogsymbolistisch gehalte. De Haagse kunstpedagoog en -verzamelaar H.P. Bremmer, een van de drijvende krachten achter Altorfs ontwikkeling op het gebied van de beeldhouwkunst, verdedigde zijn werk door het begrip stilering uit te leggen als zijnde een vrije interpretatie van de werkelijkheid door de kunstenaar. De sculpturen van Altorf lieten duidelijk een uitvergroting zien van de karakteristieke kenmerken van zijn onderwerp. Bij de vogels waren dat in het bijzonder de klauwen en de

De symbolistische schilders Jan Toorop en Johan Thorn Prikker, brachten door hun deelnemerschap aan de Brusselse kunstenaarsgroep 'Les XX', alsmede door hun vriendschap met de invloedrijke Belgische architect Henry van de Velde, de internationale curvilineaire art nouveau naar Den Haag. Samen met de architect Chris Wegerif, waren zij nauw betrokken bij de activiteiten en exposities van de in 1898 opgerichte winkel voor beeldende en toegepaste kunst 'Arts & Crafts'. Dit was de Haagse tegenhanger van het Amsterdamse 't Binnenhuis'. Het pand werd ontworpen door architect Willem Bauer, terwijl Wegerif het interieur voor zijn rekening nam. Thorn Prikker ontwierp

De invloed van Johan Thorn Prikker is voor Altorf van groot belang geweest. Ook de promotie van zijn werk door H.P. Bremmer heeft aan zijn bekendheid bijgedragen. Veel van zijn verzamelende tijdgenoten waren immers weinig gecharmeerd van zijn werk.

snavel. Bij zijn olifanten bijvoorbeeld de poten en de slurf. Deze typerende eigenschappen kwamen echter niet alleen in de details naar voren, maar ook in de algehele vormgeving van het onderwerp. Bij de uil was dat de ineengedoken gesloten vorm. De aap kreeg een typerende zithouding en een dromedaris beeldde hij uit in een grazende houding met gestrekte achterpoten, waardoor zijn lichaam een gespannen boog vormde met zijn bult als hoogste en meest in het oog springend deel van het geheel.

Moderne tijdgeest

Voordat verder ingegaan wordt op het belang van H.P. Bremmer voor de ontwikkeling van Altorf, dient aandacht besteed te worden aan de opdrachten van de Haagse symbolistische schilder en kunstnijveraar Johan Thorn Prikker. Deze bracht Altorf namelijk in contact met de moderne tijdgeest.

de geveldecoratie en gaf Altorf de opdracht om die uit te voeren. Een jaar eerder had Altorf het beeldhouwwerk van een door Thorn Prikker ontworpen schouw voor de Apeldoornse villa van de architect Wegerif op zich genomen. Vanaf 1901 stond Altorf te boek als zelfstandig uitvoerder en kreeg hij regelmatig opdrachten voor bouwbeeldhouwwerk en interieurbetimmeringen. De huidarts dr. Willem Leuring, vroeg hem rond 1906 een gevelsteen te maken voor zijn villa 'De Zeemeeuw'. Deze door Henri van de Velde in 1901 ontworpen villa, is de geschiedenis van de Nederlandse bouwkunst ingegaan als hét voorbeeld van de internationale art nouveau. Het was Thorn Prikker die Leuring met Van de Velde in contact bracht. Leuring was de mecenas van Thorn Prikker, die hij in 1901 en 1902 van verschillende opdrachten voorzag. Een daarvan was het ontwerp voor een graffito wanddecoratie in het trappen-

huis van de villa, dat Thorn Prikker samen met Altorf uitvoerde. Ook gaf Leuring opdrachten voor enkele meubelen, waaronder een kamerscherm en een met symbolistische motieven rijk gedecoreerde kinderwieg. Altorf verzorgde deze meubelen van snijwerk. Deze samenwerking was van grote invloed op Altorfs verdere ontwikkeling. Het vlakke ornament van de in reliëf gestoken decoraties, keerde terug in zijn sculpturen. De gesloten vormen hiervan hebben veel te maken met de sculpturale versieringen van die meubelen. Opvallend is dat veel van zijn vogels op een paal zitten. Dat kan ontstaan zijn via voorbeelden uit de diertuin, maar de associatie met de trappalen uit zijn interieurbetimmeringen ligt meer voor de hand.

Na het definitieve vertrek van Thorn Prikker in 1904 naar Duitsland, voerde Altorf zelfstandig opdrachten voor meubelen uit. De ontwerpen vertoonden een nauwe verwantschap met de meubelontwerpen van Thorn Prikker. Er kwamen in die tijd ook opdrachten voor interieurbetimmeringen en bouwbeeldhouwwerk aan gevels, o.a. van de art-nouveau-architecten Johan Muters en Jo Limburg. Tegelijkertijd ging Altorf zich ook toeleggen op kleinplastiek, hierbij aangespoord door H.P. Bremmer.

Protectie

Bremmer was in zijn tijd een invloedrijk adviseur op het gebied van de moderne kunst voor zowel particulieren als musea. Hij bracht niet alleen het werk van Vincent van Gogh onder de aandacht, maar o.a. ook dat van eigentijdse kunstenaars als Piet Mondriaan, Vilmos Huszár, Bart van der Leek, Charley Toorop en John Rädecker. Daarnaast was hij een fervent verzamelaar van oude en moderne kunst, waaronder werk van Van Gogh, Floris Verster en Jan van Goyen. Ook middeleeuwse beelden, Aziatica, Delfts aardewerk en plastieken van Mendes da Costa en Altorf maakten er deel van uit. In een typische Bremmeriaanse collectie, zoals men het later is gaan noemen, treft men altijd werk van genoemde kunstenaars aan. Hij had een uitgebreide vrien-

rechts Een wieg, ontworpen door J. Thorn Prikker in 1901. Uitvoering, met o.a. snijwerk in notenhout en ivoor, door J.C. Altorf. Een notenhouten kamerscherm, ingelegd met ivoor, 152 x 135 cm. Uitvoering eveneens door J.C. Altorf, 1901.

denkring, waaronder Thorn Prikker, Toorop, Verster en Leuring, die allen deelnamen aan de culturele zaterdag- of zondagavondbijeenkomsten in huize Bremmer. Zij kenden elkaar al sinds de jaren '90, toen Bremmer zelf nog ambities had om beeldend kunstenaar te worden. Op advies van Rudolf Steinmetz is hij zich echter gaan toeleggen op het geven van kunstonderwijs. Bremmer reisde het hele land door voor het geven van cursussen aan kleine clubjes, uit de hogere sociale kringen. Vanaf 1902 woonde hij in de Trompstraat in Den Haag en Altorf, die zowat om de hoek woonde, was een van de regelmatige bezoekers. Bremmer bemoeide zich intensief met zijn werk en ook met dat van Mendes da Costa, Rådecker en Zijl. Hij bemiddelde actief bij de verkoop van hun werk o.a. aan zijn cursisten, voor het merendeel welgestelde dames. Deze waren trouwens niet allemaal even gecharmeerd van het werk van Altorf, dat door sommige als koud ervaren werd. Vergeleken met de plastieken van Mendes, die zich kenmerkten door emotie en humor, waren die van Altorf eerder gesloten van aard en naar binnen gekeerd. Maar Bremmer dulde geen tegenwerpingen wanneer het om een van zijn protégés ging. Een belangrijke klant was Grietje Smith-van Stolk, de vrouw van de Rotterdamse reder Smith. Zij verzamelde aardewerk van Mendes en Lanooij en trad op als mecenas voor kunstenaars uit de kring van Bremmer. Via deze voorzag zij Altorf van een toelage in ruil voor werk. Bremmer hield hierover een soort boekhouding bij. Hij bezocht bijna dagelijks het atelier, om zich op de hoogte te stellen van de vorderingen en bracht hiervan uitgebreid verslag uit aan zijn klant. Daarnaast voerde Altorf opdrachten uit in haar woning, zoals houtsnijwerk aan deuren, trappalen, e.d. In 1916 bestelde zij een rijk gestoken kinderstoel, naar voorbeeld van de stoel die Altorf in 1905 voor zijn eigen kinderen had gemaakt. Altorf maakte gebruik van in die tijd gangbare tropische houtsoorten als ebbenhout, palmhout, palissander, en coromandel, maar ook van het inheemse eikenhout. Zijn sculpturen voerde hij over het al-

links Een bronzen havik, circa 1915, gemonogrammeerd. Uitvoering J.K.C. Sneltes, Haarlem. Hoog 24 cm.

gemeen uit in hout, ivoor, gips, of boetseerle. Het waren daardoor eenmalige exemplaren. Zelden werd een plastiek in brons uitgevoerd, omdat dit een vrij kostbare zaak was. Waarschijnlijk is bij Bremmer het idee ontstaan om desculpturen van Altorf in aardewerk uit te voeren, in samenwerking met de pottenbakker Chris Lanooij. Dit maakte een oplage in meerdere stuks mogelijk.

Gelimiteerde oplage

Lanooij exposeerde in 1908 en 1911 bij de 'Kunstsalen Kleykamp' in Den Haag, die Bremmer vast en zeker heeft bezocht. Altorf en Lanooij kenden elkaar van de plateelbakkerij 'Haga', waar Altorf in 1907 een plastiekje van een aap liet uitvoeren, naar voorbeeld van een bronzen exemplaar uit 1904. Het werd voorzien van een lusterglazuur en het

noemde aapje van Altorf, dat in 1907 bij 'Haga' werd uitgevoerd, nadien ook door verscheidene andere aardewerkbedrijven in productie genomen. Dit was het gevolg van verschillende overnames, waardoor de gietmallen door de volgende eigenaar weer werden gebruikt. Altorf heeft daar verder geen deel aan gehad. De kwaliteit nam dan ook zienderogen af toen het eerst door plateelfabriek 'De Distel' en later door 'Goedewaagen' werd uitgevoerd. Het is ook nog door plateelbakkerij 'De Ram' in Arnhem geproduceerd. Terug naar de samenwerking met Lanooij. Deze experimenteerde met verschillende kleisoorten als wit- en roodbakkende klei, porselein en steengoed. Hij voerde aardewerkplastieken van Altorf uit, met de bedoeling deze daarna in brons te laten gieten. Hiervan zijn voorbeelden

Waarom er tussen Mendes en Altorf, die toch beiden protégés van Bremmer waren, nooit een samenwerking tot stand is gekomen, is een raadsel.

ligt voor de hand dat Lanooij, die bekend stond om zijn experimenteerlust op het gebied van glazuren, daaraan zijn medewerking heeft verleend. Het was waarschijnlijk Bremmer die op het idee kwam om de sculpturen van Altorf in een gelimiteerde oplage in aardewerk uit te voeren. Uit hun samenwerking tussen 1911 en 1915, ontstond een vijftal dierplastieken uitgevoerd in (half-)porselein. Van het origineel werd een gipsen mal gemaakt, waarmee meerdere exemplaren gegoten werden. De oplage varieerde tussen de acht en twaalf stuks. Alle exemplaren werden genummerd en droegen als signatuur de initialen van Altorf, Lanooij en Bremmer. Het feit dat de oplage gelimiteerd was, toont aan dat dit als een alternatief voor een bronzen versie bedoeld was. Na het gietproces werden de mallen in de regel dan ook vernietigd. Het verschilde duidelijk van de normale gang van zaken in de aardewerkindustrie, waar kunstenaars als Toon Dupuis, August Falise, Theo Vos, Hildo Krop, Chris van der Hoef, Tjipke Visser of Jan Jansen van Galen ontwerpen leverden die dan eendeloos werden herhaald. Zo is het eerder ge-

bekend waar een oplage van is gegoten door bronsgieters als Sneltes in Haarlem en Blom in Utrecht. Altorf heeft incidenteel ook samengewerkt met de pottenbakker W.C. Brouwer uit Leiderdorp. Er bestaat een oplage van een aardewerken olifant uit 1934, voorzien van een bronskleurig glazuur, die zeer waarschijnlijk uit deze samenwerking is ontstaan. Het idee om de sculpturen van Altorf in aardewerk uit te voeren, kan natuurlijk ook zijn ingegeven door het succes dat Mendes da Costa had met de productie van zijn beelden in grès. Van zijn 'Ziekaapje' zijn verschillende versies bekend, die hij min of meer op bestelling leverde. Bij hem is dan geen sprake van een gelimiteerde oplage. Waarom er tussen Mendes en Altorf, die toch beiden protégés van Bremmer waren, nooit een samenwerking op dat gebied tot stand is gekomen, is een raadsel. Was er, door een zekere verwantschap van hun werk, misschien sprake van concurrentie?

Gevarieerd werk

Naast een actieve rol bij de verkoop, leende Bremmer werk uit zijn eigen

collectie aan het Stedelijk Museum in Amsterdam en het Boijmans in Rotterdam. Altorfs werk werd ook regelmatig afgebeeld in het tijdschrift *Wendingen* en in de VANK-jaarboeken. Het maakte deel uit van de inzendingen op internationale tentoonstellingen als Turijn 1902, Brussel 1910 en Parijs 1925. Altorf was betrokken bij de in 1907 o.a. door Willem Leuring en Cornelis de Lorm opgerichte vereniging 'Kunst aan Allen'. Hij was bovendien actief lid van de Nederlandse Kring van Beeldhouwers. Net als bij de meeste beeldhouwers van zijn generatie, waren veel van zijn plastieken van klein formaat. Ze werden getypeerd als 'huiskamersculpturen'. Prominent was zijn verwevenheid met de toegepaste kunst, door de opdrachten voor meubelen en interieurbetimmeringen, waarbij ook zijn beeldhouwwerk een toepassing vond. Ook voerde hij meubels uit met snijwerk naar ontwerp van bekende architecten zoals Kropholler. Samen met de beeldhouwers Theo Vos en Theo Van Reijn voorzag hij in 1929-1930 de eetzaal van het passagiersschip *Dempo*, naar een ontwerp van Kromhout, met dierfiguren.

Tot het werkterrein van veel beeldhouwers behoorde ook het maken van luxe gebruiks- en siervoorwerpen. Altorf sneed bijvoorbeeld ivoeren en hoornen sieraden en andere modeaccessoires. Van belang voor de verkoop van deze producten waren, naast de relaties van Bremmer, ook de kunstnijverheidswinkels, die echter geen van alle lang stand hielden. De winkel 'Arts & Crafts' sloot zijn deuren al in 1904. En de door Thorn Prikker in 1902 opgerichte winkel 'Binnenhuis - Die Haghe', was in 1909 al weer ter ziele. In 1916 werd door Cornelis de Lorm 'De Zonnebloem' opgericht. Veel van wat Altorf en kunstenaars als Carbasius, Brouwer, Lanooij en Samuel Jessurun de Mesquita voortbrachten, werd in deze winkel aangeboden. Van de bedragen die er in de bouw omgingen, werd een deel gereserveerd voor beeldhouwwerk en gevelornamentiek. Mendes da Costa was een belangrijk ontwerper van bouwplastiek, dat hij gedeeltelijk liet uitvoeren door steenhouders. Ook kreeg Altorf regelmatig opdrachten van vooraanstaande architecten. Via Bremmer kwam hij

tijdens de ontwerpfase voor het Haags Gemeentemuseum in contact met Berlage. Altorf kreeg via hem de opdracht voor een aardewerk gevelsculptuur. Een architect als Wils gaf eveneens opdrachten aan Altorf, waaronder een voor twee beelden aan de zg. marathonpoort van het Olympisch Stadion te Amsterdam. Bij de recente restauratie van dit stadion, zijn deze beelden weer op hun oorspronkelijke plek geplaatst.

Waardering

Ofschoon Altorf door zijn vakgenoten over het algemeen zeer gewaardeerd werd, was dit niet zo het geval bij het gro-

den. Mendes' bronzen beelden van belangrijke personen uit de geschiedenis, overigens op initiatief van Bremmer tot stand gekomen, 300 gulden. Het beeld van Van Gogh kwam op 450 gulden. In dezelfde tijd bracht een tekening van Van Gogh zelf slechts 75 gulden op en een olieverfschilderij 1000 gulden. De eerste herwaardering van Altorfs werk vond plaats in de nasleep van de veiling van een privécollectie 'nieuwe kunst' in 1987. Daar was weliswaar geen werk van Altorf in opgenomen, maar wel van Mendes da Costa.

Er ging een belangrijke impuls van de 'nieuwe kunst' als verzamelgebied uit.

Een kleinplastiek was iets dat maar weinigen zich in het begin van de twintigste eeuw konden permitteren.

te publiek. Het is vooral aan Bremmer te danken dat zijn plastieken in eigentijdse collecties terecht zijn gekomen. Bovendien kostte een kleinplastiek in zijn tijd al snel een 75 gulden. Het was iets dat maar weinigen zich konden permitteren. Ter vergelijking: het 'Ziek aapje' van Mendes kostte maar 30 gul-

In 1990 kwam een eikenhouten papegaaï van Altorf ter veiling met een geschatte waarde tussen de 1200 en 1800 gulden. Het belandde voor 18.000 gulden in de collectie Meentwijk. Een nieuwe trend was gezet en resulteerde eind jaren '90 in enkele speciale veilingen van sculpturen uit de twintigste

eeuw. In 1999 verschenen op een van die veilingen meerdere plastieken van Altorf, afkomstig uit de voormalige collectie Bremmer.

Er werden records gevestigd die zich tot de dag van vandaag hebben gehandhaafd. Een 45 cm hoge, uit ivoor gesneden blauwe reiger uit 1937, bracht omgerekend een bedrag op van bijna 30.000 euro, net als een uit 1940 gedateerde eikenhouten uil. Een 21 cm hoge bronzen uil, uitgevoerd in 1918 in een oplage van tien stuks, bracht 17.000 gulden op. De huidige marktwaarde van de in 1990 geveilde papegaaï, zou tegenwoordig al vier tot vijf keer zo hoog zijn. De prijs van een aardewerk plastiek van Altorf en Lanooij, ligt thans rond de 10.000 euro. Maar dat de opbrengsten onderwerp- en tijdgevoelig zijn, blijkt uit het volgende. In 2006 werd een bronzen dromedaris geveild voor iets meer dan 13.000 euro. In hetzelfde jaar haalde het bronzen aapje 'Mancabee', uit de collectie Leidelmeijer, 18.000 euro. In 2003 was het bij hetzelfde veilinghuis voor de helft aangekocht. De kinderwieg uit 1901, door Torn Prikker en Altorf, werd in 1997 voor bijna 50.000 gulden (22.500 euro) verkocht. De kinderstoel uit 1905, uit bezit van Altorf, bracht zelfs 67.000 gulden (30.500 euro) op. Beide objecten zouden vandaag de dag echter een handelswaarde hebben die twee keer zo hoog ligt. Enkele minder spectaculaire meubels zijn recentelijk verkocht voor prijzen tussen de 10.000 en 17.000 euro. Maar troost u, voor de kleinere beurs zijn er altijd nog voorwerpen als een volledig gesneden ivoren doosje voor de prijs van 2.000 euro, of voor 1.200 euro een in zilver gevatte gesneden ivoren gesp.

Rob Zeegers

links Een bronzen mancabee, gemonogrammeerd en gedateerd 'Oct 1911', oplage 6 stuks. Uitvoering J.K.C. Sneltjes, Haarlem. Hoog 19,5 cm.

boven Een groen gepatineerde bronzen dromedaris, gemonogrammeerd en gedateerd '1913'. Voorzien van oplage '8'. Uitvoering Locher, 's-Gravenhage. Hoog 33 cm. Alle afbeeldingen collectie Meentwijk.

Meer weten

Lezen

- Y. Koopmans, Muurvast & gebeiteld. Beeldhouwkunst in de bouw 1840-1940, Rotterdam 1997.
- H. Balk, De Kunstpaus. H.P. Bremmer 1871-1956, Bussum, 2006.
- P.A. Terwen, Het ceramische werk van J.C. Altorf en de samenwerking met Chris Lanooij, Vormen uit Vuur, nr. 164, (1998/2)